

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Mehmet BİÇİCİ¹

Mehmet Alpaslan EŞKİ²

Geliş/Received: 08.03.2024

Kabul/Accepted: 19.03.2024

DOI: <https://doi.org/10.58724/assam.1448956>

Öz

Türk milliyetçiliğinin oluşum sürecinde demokratik hareketlerin rolü, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye'nin kuruluşunda belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan reformlar ve demokratik girişimler, ulusal kimlik arayışını ve milliyetçilik duygularını güçlendirmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi reformlar, eşitlik, adalet ve hukukun üstünlüğü gibi demokratik ilkeleri vurgulamıştır. Ancak, bu süreçler aynı zamanda etnik ve dini gruplar arasındaki gerginlikleri artırmış ve milliyetçilik duygularını körüklemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte, Türk milliyetçiliği daha da güçlenmiş ve modern Türkiye'nin temelleri atılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi, çok partili demokratik bir düzenin kurulduğu bir zamandır ve bu dönemde çeşitli etnik gruplar arasında milliyetçilik hareketleri ve siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı'nın ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla Türk milliyetçiliği devlet ideolojisi haline gelmiştir. Atatürk, Türk milliyetçiliğini, demokratik, laik ve modern bir devletin temellerini oluşturan ilkelere birleştirmiştir. Dolayısıyla, Türk milliyetçiliğinin oluşum sürecinde demokratik hareketlerin rolü, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki reformlar ve demokratik gelişmelerle başlamış ve Türkiye'nin modernleşme süreci ve cumhuriyetin kuruluşuyla devam etmiştir.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, Fransız İhtilali, Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi, İttihat ve Terakki, Türk milliyetçiliği.

TURKISH NATIONALISM IN THE DEMOCRATIZATION PROCESS

Abstract

The role of democratic movements in the formation process of Turkish nationalism emerged prominently, particularly in the final years of the Ottoman Empire and during the establishment of Turkey. In the late 19th and early 20th centuries, the reforms and democratic initiatives in the Ottoman Empire strengthened the quest for national identity and nationalist sentiments. Reforms such as the Tanzimat and Islahat Edicts emphasized democratic principles such as equality, justice, and the supremacy of law. However, these processes also exacerbated tensions among ethnic and religious groups and fueled nationalist sentiments.

With the collapse of the Ottoman Empire, Turkish nationalism further intensified, laying the foundations for modern Turkey. The period of the Second Constitutional Era witnessed the establishment of a multi-party democratic system, during which nationalist movements and political parties emerged among various ethnic groups. Following the Turkish War of Independence under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, Turkish nationalism became the state ideology with the founding of the Republic of Turkey. Atatürk amalgamated Turkish nationalism with principles that formed the basis of a democratic, secular, and modern state.

¹Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-2011-1088 E-mail: bicici@gantep.edu.tr

²Doktora Öğrencisi Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0009-0001-8715-0970 E-mail: malpaslan@gantep.edu.tr

Hakem değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Etik onay gerektirmeyen çalışmadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: Authors contributed equally.

Ethics Approval: This is a study that doesn't require ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Therefore, the role of democratic movements in the formation of Turkish nationalism began with the reforms and democratic developments in the final years of the Ottoman Empire and continued with Turkey's process of modernization and the establishment of the republic.

Keywords: Democracy, French Revolution, Ottoman Empire, Tanzimat Period, Committee of Union and Progress (CUP), Turkish nationalism.

1. Giriş

Aydınlanma Çağı, insanlığın tarihte bir dönüm noktası olarak kabul edilen bir zaman dilimidir. 18. yüzyılda, Avrupa'nın dört bir yanında, insanlar eski alışkanlıklarını ve otoriteleri sorgulamaya başladılar. Bu dönem, sadece kitaplarda veya bilimsel kuruluşlarda gerçekleşen bir değişim değil, aynı zamanda insanların günlük yaşamında da kökten değişiklikler yaşandığı bir süreçti (Baktemur, 2019). Aydınlanma ve modernleşme, düşünce tarzlarını ve toplumsal yapıları alt üst eden bir devrimdi. Bu dönem, insanların düşünce özgürlüğünü ve eleştirel bakış açısını geliştirmesine olanak tanıdı. Bilim ile din arasındaki çatışma, sadece entelektüel bir tartışma değil, aynı zamanda toplumun her katmanını etkileyen bir gerçeklikti (Kolasi, 2014). Aydınlanma Dönemi aynı zamanda toplumsal dengelerin değiştiği bir zaman dilimiydi. Eskiden egemen olanların yerini, bilgiye ve yeteneğe dayalı olarak güçlenen bireyler aldı. Bu da daha demokratik ve eşitlikçi bir toplumsal yapı oluşmasına olanak sağladı (Barbak, 2018). Başta Fransa, İngiltere ve Almanya olmak üzere Avrupa'da Aydınlanma Çağı'nı şekillendiren düşünsel etkenler sadece 18. yüzyıl ile sınırlı değildir; aslında Rönesans, reform hareketleri ve coğrafi keşiflerle başlayıp 1789 Fransız İhtilali'yle doruğa ulaşan uzun bir süreci içerir (Berke, 1985). Bu süreç boyunca kiliseye ve onun dayattığı geleneksel anlayışa karşı ciddi bir tepki ortaya çıkar, özellikle Rönesans ve reform hareketleri bu tepkinin başlangıcını oluşturur (Lagarde, 1970). Martin Luther, Calvin ve diğerleri gibi reformistler, kilisenin köklü ve sorgulanamaz (skolastik) düşünce kalıplarının doğruluğunu sorgulamışlardır (İşler, 1999).

Modern ulusçuluk fikrinin evrimi, Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerin tarihsel deneyimlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir (Schnapper, 1995). Fransa ve İngiltere'de ulusal kimliğin gelişimi, ulusal monarşilerin ortaya çıkışıyla birlikte, o dönemdeki topraklarda yaşayan insanların birleşmesiyle sağlanmıştır (Say, 1998). Bu süreç, ulus fikrinin oluşumunu desteklemiştir. Ancak, ulusçuluk terimi özellikle Fransız kökenli ulusçuluk olarak adlandırılır (Smith, 1999). Batı Avrupa'daki ulusçuluk kavramının temelleri, ulusal monarşilerin yükselişinden sonra, mevcut topraklarda yaşayan çeşitli toplulukların kendilerini diğer toplumlardan ayırmalarını sağlayacak yeni bir kimlik arayışına dayanmaktadır (Smith, 2002). 1789'da meydana gelen Fransız İhtilali ve akabinde kurulan Fransız ulus-devleti kıta Avrupa'sında bireysel özgürlük, eşitlik ve evrensel bir bakış açısının temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde Fransız ulus-devletinin oluşumu ile Fransız ulusçuluğunun doğuşu arasında eşzamanlılık gözlenmektedir (Aksoy vd., 2010; 35).

Milliyetçilik kavramı da ulus devletleri ile bağlantılı bir olgu şeklinde ortaya çıkmış daha sonra da 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali ile vücut bulmaya başlamıştır. Türk milliyetçiliği kavramını açıklamadan önce millet ve milliyetçilik kavramlarını irdelemek gerekmektedir. Millet kavramı ile ilgili literatürde birçok farklı ifade ve yorum bulunmaktadır. Millet, TDK Türkçe sözlüğünde "*Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus*" (TDK, 2019: 1683) şeklinde, Bars'a göre "*kendisine mahsus bir kültüre sahip olan zümre; aynı dili konuşan, aynı dine iman eden ve ortak bir geçmişi olan insan topluluğudur*" (Bars, 2017). Heywood'a göre ortak geçmişe sahip, aynı dili konuşan, ortak değerleri bulunan, aynı inancıya sahip kültürel toplulukları ifade etmektedir (Heywood, 2013: 150-151). Milliyetçilik ise TDK sözlüğüne göre Maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık, nasyonalizm (TDK, 2019: 1684), diğer bir tanımda "Her şeyden önce bilincimize bir şekil veren, dünyayı adlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimi" (Özkırımlı, 2015:14). Farklı bir tanımda milliyetçilik; kriz anlarında ya da çatışmalarda belirginleşen ve sadece dar anlamıyla siyasete ilişkin bir olgu değildir, aksine kolektif kimliğe temel teşkil etmekte olan bir bireysel kimlik ve kültür meselesidir (Calhoun, 1997:3). Millet ve milliyetçilik kavramları genel olarak yukarıda belirtilen tanımların türevleri şeklinde yapılmış ancak bunların dışında birbirine zıt tanımlar da yapılmıştır. Sonuç olarak bu iki kavram üzerinde tam bir uzlaşmaya varılamamıştır. Özellikle de milliyetçilik

kavramının üzerinde mutabakata varılamamasının sebebi olarak millet kavramının ortak bir görüşe uygun olarak ifade edilememesi ve siyasi yaklaşımlar sayılabilir (Eşki, 2016).

Ülkemizde Türk milliyetçiliği ile farklı tanımlar yapılmış ve milliyetçilik çeşitli şekillerde algılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Osmanlıcılık³, Batıcılık⁴, İslamcılık⁵ fikirleri başarıya ulaşamayınca Türkçülük akımı en önemli siyasi reçete haline gelmiştir (Karadağ vd., 2019). Türkçülük akımı ile vücut bulmaya başlayan milliyetçilik kavramı ilk başlarda dil ve edebiyat alanında, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile siyasal alanda etkili olmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte milliyetçilik düşüncesi etkisini devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarih sahnesinde yer almaya başlamasından itibaren Türkçülük yani milliyetçilik devlet politikası haline getirilmiştir. Buna da Türkiye'de daha çok Atatürk Milliyetçiliği denilmiştir (Kantar, 2019).

Türk milliyetçiliği de, insanlık birimleri içerisinde Türk milletini esas alarak, onu yaşatmayı ve yükseltmeyi kendisine amaç edinmiştir (Acar, 2008:16). Bu amaç doğrultusunda Atatürk'ün de ifade ettiği "muasır medeniyetler seviyesine" yükselmek için milliyetçiliğe ihtiyaç duyulacaktır (Nutuk, 2015). Yalnız Türk milliyetçiliği kavramını Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Nitekim Orhun Abideleri'nde, o dönemlere ait nutuklarda, Türk tarihinin ilk sözlük olma özelliğine sahip Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-İt Türk adlı eserinde ulus bilincinden ve milliyetçilik kavramlarından esintiler olduğunu görmekteyiz (Kayadibi, 2008). Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına geçmesiyle birlikte hükmettiği topraklarda gayr-i müslimler de yaşamaya başlamıştır. İstanbul'un fethi ile birlikte dünya siyasetinde kendisine önemli bir yer edinen Osmanlı Devleti, tebaası içinde yer alan azınlıklara her zaman saygı göstermiş ve özellikle de dini inançlarına müdahalede bulunmamıştır (Öz, 2021).

³ Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmanlıcılık politikası, Türk ve Müslüman olmayan unsurları imparatorluk sınırları içinde tutmayı hedeflemiş olmasına rağmen, Sırp ve Yunan ayrılıkçı hareketlerinin temelinde etnik milliyetçilik -doğu tipi milliyetçilik- dinamikleri yatmaktadır. Karpat'ın açıklamalarına göre, Balkan Hristiyanları arasındaki milliyetçi hareketler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki varlığının sona ermesiyle ilgili ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve idari sorunlara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Karpat, 2010:592). Bu hareketler, başlangıçta Osmanlı yönetimine karşı bir isyan olarak başlamış ancak zaman içinde uluslararası ilişkilere dayalı bir boyuta dönüşmüştür. Örneğin, Sırp isyanları gibi olaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki zayıflamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, bu isyanlar daha sonra ulusal kimlik ve bağımsızlık arayışlarına dönüşmüş ve Alman Romantik hareketinin etkisiyle milliyetçilik duygularını daha da güçlendirmiştir (Kökerer, 2023). 1877-78 Rus-Türk Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki egemenliğinin sona ermesine neden olarak, Osmanlıcılık ideolojisinin zayıflamasına ve sonrasında Balkan Savaşları ile tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bu şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, etnik milliyetçilik hareketlerinin yükselişine ve sonuç olarak imparatorluğun çöküşüne katkıda bulunmuştur (Aslantaş,2006:88).

⁴ Batıcılık hareketi, III. Ahmet döneminde başlayıp III. Selim ile ilk önemli adımlarını atmıştır. Tanzimatçılar arasında "medeniyetçilik" olarak ifade edilen Batı değerleri, Osmanlıcılığın önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu hareket, daha çok "Osmanlı birliğini" koruma çerçevesinde batılılaşmayı savunmuştur (Göksüçukur, 2019). Hatta Batıcılık akımı, İslamcılık hareketi içindeki "modernist" gruplar arasında bile destek bulmuştur. Jön Türkler arasında gelişen "Batıcılık" ise daha radikal değişim taleplerine yol açmıştır. II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte en üst seviyesine ulaşan Batıcılık, öncelikle "devleti kurtarmak" amacıyla önemli bir oluşum olmuştur (Onat 2016: 104). Diğer düşünce akımlarında olduğu gibi, sorunun temel kaynağının din olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ancak, bu akımların İslam'ı algılama biçimleri ve çözüm önerileri arasında farklılıklar bulunmaktadır (Sarıay, 1994: 14). Batıcılar, dinin sekülerleşmesi yoluyla, mümkün olduğunca bireysel seviyeye indirgenmiş bir yaşam tarzını benimseyerek ve genel anlamda Batılılaşma gerekliliğini vurgulayarak, pozitivist bir bakış açısını benimsemişlerdir. Ancak, genellikle halk arasında tam olarak benimsenmeyen bu fikirler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır" (Mardin 1996: 176).

⁵ İslamcılık ideolojisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme döneminde etnik milliyetçilik akımlarına karşı bir birleştirici güç oluşturma amacı taşımıştır. II. Abdülhamid döneminde özellikle Araplar için izlenen politika, imparatorluğun sınırları içindeki Müslüman unsurları korumayı ve merkezi otoriteye bağlılıklarını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, Arap ileri gelenlerine önemli görevler verilmiş ve Arap subayların oranı artırılarak, Arap toplumunun merkezi iktidara olan bağlılığı sağlanmaya çalışılmıştır (Mardin 1991: 11,12).

Ancak, etnik milliyetçilik akımlarının yükselişi ve Batı'nın emperyalist politikalarının etkisiyle birlikte, Arap toplumunda milliyetçilik ve bağımsızlık talepleri güç kazanmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte Arap milliyetçiliği daha da belirginleşmiş ve bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştır (Armaoğlu, 1964: 96).

İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi birleştirici ideolojiler, bu süreçte etkinliklerini kaybetmiş ve etnik milliyetçilik karşısında yetersiz kalmışlardır (Bozgöz, 2006: 105). Batı emperyalizmi ve etnik milliyetçilik hareketlerinin güçlenmesiyle, İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi ideolojilerin etkisi azalmıştır(Çaha vd., 2019:573). Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecindeki önemli dinamiklerden biri olarak değerlendirilebilir (Aydın, 2007).

Milliyetçilik, XIX. yüzyılın başlarında, Napolyon Savaşları'nın ardından ulusal devletlerini kuramamış Almanya ve İtalya gibi ülkelerle, mutlak monarşiyi ne İngiltere gibi erken parlamento deneyimine sahip ülkelerde ne de 1789'da Fransa'da başlayan devrim gibi süreçlerle siyasi olarak etkisiz hale getirememiş ve hala imparatorluk statüsünde varlıklarını sürdürmeye çalışan Rus Çarlığı, Habsburg İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ortaya çıkan ayrılıkçı bir siyasi ideolojidir (Palmer, 2003: 67-71). Bu bağlamda, milliyetçilik, 1789 sonrasında ortaya çıkmış ve XIX. yüzyıl boyunca siyasi sahneyi şekillendiren önemli bir ideoloji olmuştur (Castellan, 1993: 269-270).

Bu süreçte, özellikle çok uluslu imparatorluklar, milliyetçilik akımının etkisi altında kalarak çeşitli toplumların kendi kendini yönetme taleplerini güçlendirmiştir (Özyurt, 2007). Dolayısıyla, 1789'un egemenlik anlayışı açısından kırılma noktası olarak görülmesi, milliyetçilik açısından da önemlidir. Milliyetçilik, modern merkezi devletlerin kurulması yanında, ulus veya milletin siyasi egemenliğini talep eden bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır (Coşkun, 1997: 28). Bu bağlamda, milliyetçilik sadece siyasi bir olgu değil, aynı zamanda kolektif kimlik ve kültürün bir ifadesidir, kriz dönemlerinde ve çatışmalarda belirginleşen bir yapıya sahiptir (Comte, Dersler IV, akt, Levi-Bruhl, 1970; 130).

1789 yılında yaşanan Fransız İhtilali, farklı etnik kimliğe sahip grupları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlarda bu ihtilali Avrupa'nın kendi iç meselesi olduğunu düşünmüş ve hatta bunu fırsat olarak görmüştür (Sarıay, 2015: 16). Bu, Osmanlı Devleti'nin o dönemki politik yaklaşımını yansıtırken, milliyetçilik akımının etkisinin henüz tam olarak farkına varılmamış olabileceğini gösterir. Ancak zamanla, milliyetçilik akımının etkisi altında kalan toplumlar ve gruplar, kendi kimliklerini ve taleplerini daha açık bir şekilde ifade etmeye başlamışlardır (Emiroğlu, 2007). Yalnız bu düşünce Küçük Kaynarca Antlaşması ile son bulmuştur. Çünkü bu antlaşma ile Ruslar, Osmanlı tebaası içerisinde önemli bir yere sahip Ortodoks Hıristiyanlara yönelik kışkırtmacı bir anlayış sergilemiş ve bu da Balkanlar'da ayrılıkçı ayaklanmaların çıkmasına ortam hazırlamıştır (Efe, 2006: 16). Bu gelişmelerin ardından Osmanlı Devletine karşı Balkanlar'da isyan çıkaran ilk millet Sırp olmuştur. Sırp XIX. Yüzyılın başlarında gerçekleşen bu isyan toplumsal kökenli olarak görülse de daha sonra yarattığı etkiler bakımından uluslararası bir sorun haline gelmiştir (Aslantaş, 2006-2007: 83-96). Sırpardan sonra Yunanlılar ve Rumlar da milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı Devletine karşı isyanlar çıkartıp önemli kazanımlar ve ardında bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

2. Türk Tarihinde Demokratik Hareketler ve Demokrasi Tarihi

Bu noktada Osmanlı Devleti'nde yaşanan demokratik hareketlere geçmeden önce demokrasi kavramının ne olduğundan ve tarihsel gelişiminden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Demokrasi kelimesi iki ayrı kavramın birleşmesi ile oluşmuştur. Halk anlamına karşılık gelen "*demos*" ve yönetme gücü anlamına karşılık gelen "*kratos*" kelimelerinin birleşmesi ile olmuştur (Isakhan vd., 2011). Demokrasi kavramı Antik Yunan Medeniyetinden bu yana siyaset biliminin ve tarihin en tartışmalı konularından biri olmuştur. Bu yüzden de tanımını net olarak yapmak da zordur. Demokrasinin en bilinen tanımlarından birisi Amerikan iç savaşı sırasında Gettburry konuşmasında Lincoln'un (1863) yaptığı tanımdır: "Demokrasi halkın halk tarafından halk için yönetilmesidir" (Erdem vd., 2020). Ancak daha geniş bir ifade ile demokrasi, modern dönemde siyasi denetimin düzenli aralıklarla halkın özgürce seçtiği temsilcilerin elinde bulunduğu, toplumsal ve ekonomik durumu ne olursa olsun tüm yurttaşların siyasi olarak eşit sayıldığı yönetim biçimi şeklinde tanımlanabilir (Aslan, 2020).

Demokrasi alanındaki ilk gelişmeler Atina'ya ve Yunan şehir devletlerine dayanmaktadır. Fakat bu adım tam anlamıyla demokrasi adımı değildir çünkü bölgede yaşayan tüm bireyler seçimlerde oy kullanamamaktadır. Temsili demokrasiye en yakın uygulama ise daha sonraki yıllarda Roma İmparatorluğu'nda hayata geçirilmiştir. Fakat demokrasi alanında en önemli adım 1215 yılında papa, kral ve baronlar arasında imzalanan Magna Carta Libertatum'u olmuştur. Türkçeye "Büyük Özgürlükler Sözleşmesi" olarak çevrilen bu antlaşma, kişi hak ve özgürlüklerinin sınırlarını genişleten ve kralın yetkilerini kısıtlayan ilk gelişme olması nedeniyle demokrasi tarihinde önemli bir yere sahiptir (Özlü, 2019).

Devlet ise, bir ulusun siyasî ve hukukî açıdan örgütlenmiş halidir (İşçi, 1996). Devletler milletler tarafından oluşturulur ve yönetilir. Türkler de yüzyıllar boyunca devletler kurmuş ve kendi

içlerinden seçtikleri ve han, hakan, kağan, sultan, padişah gibi isimler verdikleri hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. Kurulan ilk Türk devletlerinde Gök Tanrı inancı vardır. Hükümdar ve halk bu inancın getirdiği emir ve yasaklara yani Töreye uymuşlardır. Gök Tanrı inancında devleti yönetme yetkisi Türk hükümdarlarına Tanrı tarafından verilmektedir. Bu anlayışa da “Kut” adı verilmektedir (Özbek, 2007). Kut anlayışı ile yönetilen Türk devletleri Tanrının bazı vasıflarını barındırdıklarına inandıkları bu hükümdarlara biat etmiş ve kanları kutsal sayılmıştır. Hükümdarların kanı kutsal sayıldığı için kanlarının dökülmesi uygunsuz görülmüştür (Çetin vd., 2007: 47-56). Bu inanç Osmanlı Devleti’ne kadar benimsenmiş ve infazlar yay kırışleri vasıtasıyla kan dökmeden uygulanmıştır. Ayrıca Türk Devletlerinde hükümdarlar oldukça kutsal bir konumda olmasına rağmen devlet işlerinde kararları tek başına alamaz, karar alırken “toy”, “kengeş”, “ternek” ve “kurultay” gibi adlar verilen meclislerde diğer meclis üyeleri ile birlikte kararlar alırdı (Koca, 2016).

Türklerin Gök Tanrı inancından uzaklaşp İslamiyet’e girişi bir anda değil yüzyıllar süren bir değişim göstermiştir (Taflioğlu, 2012: 35). Bu değişimler toplumsal tabanlı olmasının yanı sıra yönetsel ve kültürel alanda da kendini göstermektedir. Ancak Türklerin İslamlaşmasının ilk kıvılcımı 751 yılında İslam Orduları ile Çinliler arasında gerçekleşen Talas Savaşı’dır. Karluklar, Orta Asya’da Müslüman ordularının Çinliler ile olan mücadelelerinde Arapların yanında yer alarak bu savaşın seyrinin değişiminde önemli derecede rol oynamışlardır (Arat, 1977: 35). İslam Ordularının güçlenmesi ve fetihlerin artmasıyla birlikte Türkler İslam dinini benimsemeye başlamışlardır.

Türklerin büyük topluluklar halinde İslam dinine inanmaları sonucunda kurulan yeni devletlerdeki yönetim şekillerinde üzerinde hem İslam dininin hem de Gök Tanrı inancı etkisinde gelişim gösteren Türk kültürünün özellikleri etkili olmuştur. Hükümdarlık babadan oğla geçmiş ve yönetim monarşik bir yapıyla sürdürülmüştür. Bu yapı ilk Türk devletlerinde yer alan danışma meclisi ile birlikte devam etmiştir. Türk-İslam kültürünün etkili olduğu devletlerden biri de Büyük Selçuklu Devleti’dir. Büyük Selçuklu Devleti’nde devlet hanedanın ortak malı olarak kabul edilmiştir. Devlet başkanı ya da hükümdar aile mensupları arasından seçilmiştir (Terzi, 2015). Büyük Selçuklu Devleti, Türk ve İslam geleneklerini birbiri ile kaynaştırarak yeni bir devlet yapısı oluşturmuştur (Demir, 2004). Bu yapı Osmanlı Devleti’nde de varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti 1299 yılında beylikten devlet olmaya adım atmış ve uzun yıllar bulunduğu coğrafyaya hükmetmiştir (Öztürk, 2016: 44-53). 1299 yılından 1808 yılına kadar devletin demokratik yapısı önceki Türk devletleri gibi töre ve geleneklere uygun bir biçimde sürdürülmüştür.

3. Osmanlı Devleti’nde Demokratik Hareketler ve Türk Milliyetçiliği

1299 yılında beylikten devlet olma yolunda ilk adımın atılması sonucunda Osmanlı Devleti’nin kurulduğundan çalışmanın önceki bölümlerinde bahsetmiştik. Türk-İslam örf ve adetlerine uygun bir yapıyla geniş coğrafyalarda hüküm süren Osmanlı Devleti 1789 Fransız İhtilali’nin getirmiş olduğu milliyetçilik fikirlerinin etkisi altında kalmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Osmanlı Devleti’nin çok uluslu bir yapıya sahip olmasıdır (Karaman, 2018).

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden 17.yüzyılın sonlarına kadar geçen sürede güçlü bir yapıya sahipti fakat bu dönemden itibaren artık eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bundaki en önemli sebeplerden biri de Rönesans ve Reform hareketleri ile Batılı devletlerin yükselişlerinin gerisinden kalıyor olmasıydı. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti’ni sadece Batılı devletlerin ivmelenmesinin haricinde Rusların güçlenmesi de endişelendiriyordu. Bu endişe bir süre sonra devletin girmiş olduğu savaşlardan da mağlubiyet ile ayrılması ile birlikte ıslahat yapılması düşüncesini güçlendirmiştir. Bu gelişmeler öncelikle askeri alanda yapılan ıslahatlar ile vücut bulsa da tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Askeri alanda yapılan ıslahat girişiminden sonra siyasi ıslahatlar yapılmaya başlanmıştır (Gülcü, 2019).

Dağılan Nizam-ı Cedit’in yerine Sekban-ı Cedit ocağının kurulması ile birlikte merkezi otorite daha güçlü bir hale gelmiştir (Başçı, 2021). Otorite merkezde güçlü olmasına karşın Anadolu ve Rumeli’de güçlü değildi. Bu gücün yetersizliğinden faydalanan ayanlar başlarına buyruk bir yaşam sürerek bağımsız idareler oluşturmuşlardır. Bunun sonucunda ayanlara haklar ve görevler vererek resmîyet kazandırmak amacıyla merkezi hükümet ve ayanlar arasında bir anlaşma düzenlenmiş ve dönemin padişahı II. Mahmut eliyle onaylanmıştır (Gözler, 2000).

Sened-i İttifak giriş, yedi koşul ve zeyl bölümlerinden oluşmaktadır. Sened-i İttifakın yedi şartı ise şu şeklide ifade edilmiştir:

- “1. Ayanlar padişaha sadık kalacaklar fakat herhangi bir kanunsuz durum karşısında itiraz etme hakkı olacaktır.*
- 2. Ayanlar gerekli olduğu durumlarda asker temin edilmesine yardımcı olacaklar ve yeni bir ordu kurulacaktı.*
- 3. Ülkenin her bölgesinde devletin koyduğu hükümlere göre hazine gelirlerinin toplanması sağlanacaktı.*
- 4. Sadrazamın kanuna uygun bir biçimde verdiği emirlere uyulacak, kanunsuz emirlere birlikte karşı koyulacaktı.*
- 5. Padişah, verginin tahsil edilmesinde adil ve eşit olacak, ağır vergiler konulmayacaktı.*
- 6. Suçu açık bir şekilde ispatlanmayan ayan ve devlet adamlarına ceza verilmeyecekti.*
- 7. İstanbul’da isyan çıktığı takdirde ayanlar müdahale edecek isyanı bastıracaktı” (Aslan, 2013: 83).*

Sened-i İttifak sonucunda padişah ve merkezi otorite; iktidara itaat edilmesi, sadrazamın varlığının kabullenmesi, merkezi otoritenin emir ve yasaklarına uyulması, ayanların kendi bölgeleri haricindeki meselelere müdahalesinin önlenmesi gibi bir takım kazanımlar elde etmiştir. Ayanlar ise; kendilerine kötü davranılmasının önlenmesi, sadrazamın baskılarının giderilmesi, nüfuz alanlarının genişletilmesi gibi haklar elde etmişlerdir. Bu talep ve haklar Osmanlı Devleti’nin yüzyıllardır süre gelen Padişah’ın mutlak otoritesi ve güç erkini ikinci şahıslarla paylaşması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Sened-i İttifak ile ilgili birçok yorum yapılmıştır kimileri bu anlaşmanın hukuk devleti yolunda atılmış ilk adım olduğuna inanırken (Karataş, 2018: 615) kimileri de eşkıyalığın meşru hale getirildiğini ifade etmiştir (Avcıoğlu, 1990). Diğer bir yorum ise Osmanlı Devleti’nde meydana gelen ilk demokratikleşme hareketi olma özelliğidir. Bu yorumun sebebi ise üstte belirttiğimiz gibi mutlak güç sahibi olan Padişah’ın, gücünü ikinci şahıslarla paylaşmasıdır. Kısaca Osmanlı İmparatorluğu’nda etnik ve dini azınlıkların siyasi taleplerini dile getirdiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. "Senedi İttifak", özellikle Rum, Ermeni ve diğer Hıristiyan cemaatlerin Osmanlı yönetiminden daha fazla hak ve özgürlük talep etmeleriyle ortaya çıkan bir oluşumdur. Bu oluşum neticesinde Türkler ve Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun sebebi ise hâkim olan unsurun tabi unsura olan üstünlüğünün bir bakıma ortadan kaldırılması şeklinde yorumlanmıştır (Özkul, 2021).

Türk milliyetçiliği açısından, "Senedi İttifak"ın etkisi ve faaliyetleri, Türkler arasında milliyetçilik duygularının güçlenmesine katkıda bulunmuş olabilir. Ayrıca "Senedi İttifak"ın taleplerine yönelik tepkiler ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki etnik ve dini kimliklerin vurgulanması, Türkler arasında bir milli bir bilincin oluşmasına da vesile olmuş olabilir (Önsoy, 1986).

Ancak, bu dönemde Türk milliyetçiliği siyasi olarak henüz net bir şekilde belirlenmemiştir ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çoklu etnik ve dini yapısı içinde Türk milliyetçiliği tam olarak şekillenmiş olduğu söylenemez. Daha sonraki dönemlerde, özellikle 20. yüzyılın başlarında, Türk milliyetçiliği daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüyle modern Türkiye’nin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır (Kılıç, 2007). Bu nedenle, "Senedi İttifak"ın Türk milliyetçiliğiyle ilişkisi, milliyetçilik duygularının şekillenmesinde etkili olmuş olabilir, ancak bu ilişki tam olarak belirlenmiş veya belirleyici olmuş gibi görünmemektedir.

Osmanlı yenileşme hareketlerine Alemdar Mustafa paşanın öldürülmesi ile birlikte uzun bir süre ara verilmiştir. Bu dönemde merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak isteyen dönemin padişahı II. Mahmut ile yenileşme karşıtı unsurlar arasında bir takım çatışmalar da yaşanmıştır (Eşki, 2016). Çatışmalar karşısında zor durumlara düşen otorite karşısında Gayrimüslimler bu durumu fırsat bilerek milliyetçilik düşüncelerine kapılarak ayaklanmalar çıkarmışlardır. Bu ayaklanmalar karşısında Senedi İttifak’ın da etkisiyle ve milliyetçilik akımının da vermiş olduğu güç ile birlikte Gayrimüslim cephe daha da güç kazanmıştır. Etnik-i Eteryay cemiyeti, Rus sınırına yakın olması ve Rusya’dan yardım alabilmesi ihtimalini hesaba katarak ilk ayaklanma teşebbüsünü Boğdan’da yaptı (Köstüklü, 2020)

Boğdan'da yapılan ayaklanma başarısız olunca milliyetçilik fikirleri tekrar alevlenen azınlıklar yeni bir girişimde bulunmuşlardır. 1821 yılında Mora'da ayaklanan Rumlar, birçok Türk'ü katletmiş ve ayaklanma sonucunda Mora'yı ele geçirmişlerdir (Paksoy, 2021).

Senedi İttifak'ın imzalanmasından sonra yenileşme hareketlerinin tamamlanması için 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayun) Osmanlının demokratikleşmesi yolunda attığı önemli adımlardan biridir (Çadircı, 1988). Müslüman ile Gayrimüslim arasındaki haklar açısından eşitliğin sağlanması açısından Tanzimat Fermanı değerli bir gelişmedir. Fransız İhtilali'nin neden olduğu milliyetçilik akımı etkisini kısa sürede göstermiş ve toplumsal uygulamalar arasındaki farklılıklar ve bazı bölgelerde isyan çıkması nedeniyle Gayrimüslim toplulukların memnuniyetsizliklerine neden olmuştur (Başçı, 2021). Bu noktada Osmanlı Devleti, Batılı devletlerden örnek alarak yeni tip vatandaşlık konusunda çalışmalar yapmıştır. Osmanlıcılık akımının da etkisiyle hükmettiği topraklardaki vatandaşların eşit sayılabilmesi adına ve halkı bir arada tutabilmek, milliyetçilik akımından etkilenen azınlıkların isyan girişimlerine fırsat vermemek adına bu ferman dönemin padişahı Sultan Abdülmecit döneminde ilan edilmiştir (Önsoy, 1986).

Tanzimat Fermanı ile birlikte: Ekonomik güce göre vergilendirme, devlet harcamalarında keyfiliğin önüne geçilmesi, askerliğin süresinin kısaltılması, adil yargılanma ve suçluların infazı ile ilgili can güvenliğinin ve adaletin sağlanması, mülkiyet hakkının sağlanması ve en önemlisi de kanunun üstünlüğü ilkesinin benimsenmesi gibi hak ve özgürlükler verilmiştir (Küttükoğlu, 1993: 172-175). Bu ferman ile birlikte II. Mahmut yetkilerini tek taraflı olarak kısıtlamış ve bunu yaparak hem kendi halkına hem de Batılı devletlere karşı kendisini kanıtlamaya çalışmıştır (Özlu, 2021: 200). Sonuç olarak bu dönem milliyetçilik akımından etkilenen azınlıkların başkaldırması sonucu demokratik alanda ve diğer alanlarda önemli kazanımlar sağladıkları ve hem İslami hem de batı hukuk kurallarının uygulandığı bir dönem olmuştur (Özkul, 2021). Bahsi geçen uygulamaların büyük bir bölümü de Cumhuriyet dönemine kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Azınlıkların Tanzimat Fermanı ve Fransız ihtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik akımı neticesinde ayaklanmaları ve bu süreçte bağımsızlık elde edecek olmaları bölgede yaşayan Türkleri azınlık durumuna düşürmesine paralel olarak Türklerde de milliyetçilik fikri gündeme gelmeye başlamıştır (Aslan, 2010).

Osmanlı Devleti'nde yönetsel alanda yapılan yenilikler uzun bir süre devam etmiştir. Takvimler 18 Şubat 1856 tarihini gösterdiğinde ülkede Islahat Fermanı bir diğer ifadeyle Islâhat Hatt-ı Humâyûn ilan edilmiştir. Bu ferman Kırım Harbi sonrasında imzalanacak Paris Antlaşmasında Sultan Abdülaziz'in elini güçlendirmek ve Balkanlar'da isyanlar çıkarmakta olan Gayrimüslim azınlıkları merkezi otoriteye başkaldırmamaları amacıyla Tanzimat Fermanı'na benzer bir şekilde ortaya konmuştur (Bayraktar, 2007). Islahat Fermanı yalnızca Gayrimüslim tebaanın haklarını ele almıştır. Avrupalı devletlerin garantörlüğünü de arkasına alan azınlıklar, Osmanlı Devleti'nin kendilerine özel olarak uyguladıkları sınırlandırmaları kaldırmış, irki ve dini hassasiyetleri ön plana alan davranışlarda bulunarak merkezi otoriteyi bazen zor durumda bırakmıştır (Karal, 1988: 69). Bu süreçte ekonomik olarak da rahatlayan azınlıklar, milli bir kimlik duygusuna bürünmüştür (Karpat, 2014). İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük devletler verilen ayrıcalıkları da bahane ederek devletin işlerine karışmaya devam etmişlerdir. Hem azınlıkların hem de onlara destek veren devletlerin amacı etnik ve dini esaslar doğrultusunda balkanları küçük müstakil hükümetler haline getirip bölmek ve Osmanlı ile bağlarını koparmaktır (Gümüšoğlu, 2014). Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne karşı bağları kopan veya zayıflayan topluluklar sadece Gayrimüslimler olmamıştır. İçinde Türklük ve Türkçülük fikirleri barındıran başka gruplar da verilen tavizler karşısında padişah ve taraftarlarına karşı yavaş yavaş bir başkaldırı içerisine girmeye başlamışlardır (Kuran, 1994: 102-104.)

Tanzimat Fermanı, genel olarak eşitlik üzerinde durmuştur. Bu ferman ülkenin sosyal ve siyasal durumunun beraberinde getirdiği tehlikeyi ön gören bir aydın kesimini de meydana getirmiştir. Meşrutiyet rejiminin kurulabilmesini sağlayan şartları, zümreyi ve havayı da yaratmıştır ki, bu zümre "Genç Osmanlılar"dır (Kızıltan, 2006: 258). İstanbul'da 1865 tarihinde "Genç Osmanlılar Cemiyetini" kuran bu grup adını bu adım ile birlikte ülke siyasetinde duyurmaya başlamıştır. Namık Kemâl, Şinaşı, Ziya Paşa, Ali Suavî, Agâh Efendi gibi fikir adamlarının önderliğinde toplanan bu oluşum padişahın mutlak otoritesine ilk başkaldırımı gerçekleştirmiştir (Azizata, 2023). Genç Osmanlılar bünyesinde yer alan bazı aydınlar teşkilatlanarak Tanzimat Fermanı kurallarına riayet etmeyen davranışları nedeniyle, Sultan Abdulaziz'e karşı siyasi mücadelelere girmiştir. Bu mücadele önce "İttifak-ı Vatan Cemiyeti"

adı altında başlayıp daha sonra Hürriyet, İbret gibi gazeteler yoluyla devam etmiştir. Bu grubun içerisinde yer alan fikir adamları genel olarak Meşrutiyetin gerçekleşmesini istemişler ve bunun için de mücadele etmişlerdir (Sarıçoban, 2019). Fakat özellikle de Namık Kemal meşrutiyeti doğrudan batıdan geldiği şekilde uygulamanın yanlış olduğunu düşünüyordu çünkü o ve arkadaşları katıksız batıcılık fikrine karşıydı (Kızıltan, 2006). Daha çok Türkçülük ile ilişkilendirebileceğimiz düşüncelere sahip olan Namık Kemal ‘Vatan Yahut Silistre’ adlı piyesi ile ülkede vatanseverlik duygularını doruklara taşımış ve halkı milliyetçilik yönüyle oldukça etkilemiştir (Tansel, 2013: 243). Bir halk kahramanına dönüşmesi ve halkın milliyetçilik duygularını körüklediği gerekçe gösterilerek Mağusa’ya sürgün edilmiştir (Parın,2019: 589). Daha sonra sürgünden dönüp Kanuni Esasi’nin ilanını sağlayan grubun içinde yer alsa da daha çok milliyetçilik ve vatanseverlik konularında yaşadığı döneme büyük katkılar sağlamıştır. Genç Osmanlılar’ın önemli figürler olan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi entelektüeller, eserlerinde vatanseverlik ve özgürlük gibi kavramlara önemli vurgular yapmışlardır (Özbey, 2022). Tanzimat’ın liberal uygulamalarını eleştirerek, Osmanlı İmparatorluğu’nun dışa bağımlılığını, kapitülasyonları ve hukukun laikleşmesini sorgulamışlardır. Bu eleştiriler, Osmanlı toplumunda modernleşme ve reformlar konusunda bir farkındalık yaratmıştır (Berkes, 2006).

Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal düzene geçiş ve eğitim alanında yapılan reformlar; eğitim hakkı ve özgürlüğü, çeşitli evrelerden geçerek şekillenmiş ve önemli değişimlere uğramıştır. Özellikle Islahat Fermanı’nın ilanı ile, azınlıklara eğitim hakkı tanınmış ve bu hak korunmuştur (Somel, 2019). Ancak, bu adım zamanla misyonerlik faaliyetleri gibi etmenlerle eleştiriye maruz kalmıştır. Eğitim hakkının kapsamında bulunan kavramların tanınması, Osmanlı toplumunda ayrılıkçı ve milliyetçi eğilimlerin gelişim süreci açısından önemlidir (Şen, 2013). Özellikle, farklı dini ve kültürel gruplara eğitim özgürlüğü tanınması, toplumsal çeşitliliğin ve farklı kimliklerin korunmasına katkı sağlamıştır. Ancak, aynı zamanda bu durum, toplumsal ayrışma ve milliyetçi duyguların güçlenmesi riskini de beraberinde getirmiştir (Tozlu, 1991: 4). Müslüman ve gayrimüslim çocuklar arasında eğitimde ayırım yapılması, Osmanlı eğitim sisteminin önemli bir özelliğidir. İlköğretimde dini eğitim verilmesi sebebiyle ayrı okullar öngörülürken, üst düzey eğitim kurumlarında bu ayırımın kaldırılması kararlaştırılmıştır (Antel, 1999). Bu yaklaşım, Osmanlı’da dini ve kültürel farklılıkların eğitimde nasıl ele alındığını ve milli kimliklerin nasıl oluştuğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Ersanlı, 2006: 23).

Kısaca, Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim hakkının Müslim, Gayrimüslim, Türk veya azınlık olması gözetmeksizin herkese eşit tanınması ve özgürlüğünün sağlanması, toplumsal çeşitliliğin korunması ve milliyetçi eğilimlerin şekillenmesi açısından belirleyici bir rol oynamıştır (Akıncı, 2014). Bu süreç, Osmanlı’nın son dönemlerindeki reform çabalarının ve toplumsal dönüşümlerin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir (Tekeli, 1985: 468).

Kazan, Kırım ve Azerbaycan’da Türk bilincinin güçlenmesi ve entelektüeller aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu’na taşınması, Türk milliyetçiliğinin yükselmesinde etkili olmuştur (Yesevi, 2012). Balkanlardaki milliyetçi hareketler ve Pan-Slavizm politikaları, Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnik gruplar arasındaki gerilimleri artırmış ve Türk milliyetçiliğinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Genel olarak, Genç Osmanlılar dönemi entelektüelleri ve yaşanan tarihi olaylar, Türk milliyetçiliğinin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu süreçte vatanseverlik duygularının güçlenmesi, modernleşme çabalarının desteklenmesi ve dış tehditlere karşı birlik olma gerekliliği, Türk milliyetçiliğinin temellerini oluşturmuştur (Erdem, 2015).

Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar batıdaki siyasi gelişmelerin de etkisiyle Osmanlı Devleti’nin de parlamento sistemine geçiş yapmasını ve ülkenin meşrutiyet ile yönetilmesini istiyordu (Aydoğan, 2003: 12). 1870’li yıllarda Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik olarak büyük sorunlar yaşamaktaydı. Meşrutiyeti ilan etmesi için V. Murad’ın yerine II. Abdülhamit’in tahta çıkmış, I. Meşrutiyet ilan etmiş, Kanuni Esasi yürürlüğe girmiş ve yeni bir süreç başlamıştır. Kanuni Esasi ile ilk kez yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrılmış fakat padişah yine de yasama organları üzerinde etkisini devam ettirmiştir (Kızıltan, 2006:251-272). Genç Osmanlıların bir diğer ifadeyle Jön Türkler’in desteği ile tahta geçen II. Abdülhamit yönetiminde yapılan seçimlerde yeni parlamento 60’ı Gayrimüslim olmak üzere 240 üyeden oluştu (Tunç, 2020: 67). Yeni anayasaya göre, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu, ülke sınırları içinde yaşayan herkesin Osmanlı vatandaşı kabul edildiği,

herkesin din ve inanç özgürlüğüne sahip olmakla birlikte resmi dinin İslam olduğu ve ülke topraklarının bölünmez bir bütün olduğuna vurgu yapıyordu (Acar, 2019). 93 Harbi'nde Osmanlı Devletini'nin Rusya'ya kaybetmesinden güç alan parlamentoda yer alan Gayrimüslim üyeler resmi dilin Türkçe olmasına karşı olduklarını bildirmişlerdir. Padişah bu konu üzerinde çalışmalar yaparken Gayrimüslim parlamento üyeleri Girit ve Tesalya'nın Yunanistan'a verilmesini talep etmeleri üzerine ipler kopmuş ve 13 Şubat 1878 tarihinde meclis kapatılmış ve yoğun uğraşlar sonucu hazırlanan Kanuni Esasi rafa kaldırılmıştır (Kızıltan, 2006:270).

Parlamentonun kapatılması ve anayasanın askıya alınması Jön Türkler'in padişaha cephe almasına ortam hazırlamıştır. Meşrutiyeti tekrar ilan ettirmek amacıyla toplanan bu grup yeni bir isimle, tarih sahnesine çıkmıştır. Bu isim önce İttihat-ı Osmanî olmuş daha ise İttihat ve Terakki şeklinde ifade edilmiştir. İstanbul merkezli kurulan bu cemiyet 1908 yılında İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen Reval Görüşmeleri'ne kadar oluşumunu tamamlamış ve ülke siyasetinde söz söyleyebilir bir konuma gelmiştir. Reval Görüşmeleri'ni Osmanlı topraklarının bölüşülmesi şeklinde yorumlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti öncüleri Enver Paşa ve Niyazi Bey, II. Abdülhamit'e karşı ayaklanmış ve bunun sonucunda yaşanan olayların neticesinde II. Meşrutiyet ilan edilmiştir (Dağlar,2011).

4. Demokratikleşme ve Milliyetçi Görüşün İktidar Dönemi

1900'lü yılların başında birçok farklı görüşten yaklaşık 2000 kişilik bir örgüte sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti önceleri Osmanlılık fikrine daha yakın olsa da daha sonraları Türkçülük fikrini benimsemiştir (Kuran, 2004: 127). İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte 1908 yılından sonra Şeyhülislam kabinen çıkarıldı, Belediye nikâhı zorunlu hale getirildi, belediyeçilik faaliyet alanları genişletildi, kadınların devlet dairelerinde çalışabilmesinin önü açıldı, Miras yasası oluşturuldu ve belki milliyetçilik yönünden en önemlisi devlet okullarında Türkçe zorunlu hale getirildi ve özel okullar hükümetin denetimine alınmaya çalışıldı (Akyüz, 1999: 229). İttihat ve Terakki Cemiyeti gün geçtikçe devlet yönetiminde ve diğer alanlarda da devrimler yapmaya devam ediyordu.

Demokratikleşmenin Türklük bilincini arttırdığı gibi azınlıklara da var olmaya çalışan Türklük bilincini yok etme fırsatı verdiği izlemi doğmuştur. Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet dönemi sonrasında Türklük tablosunu şu ifadelerle aktarır: *"Meşrutiyetin biz Türklerde ve Türk gazeteciliğinde ilk yarattığı sonuç Türklüğü boğmak ve Osmanlılığı yaratmak olmuştur. "Osmanlı" sözü hiçbir zaman, zorbalık devrinde bile Meşrutiyetten sonraki kadar değer bulmamıştı. Abdülhamit zamanında arada sırada Türk sözünü ağza alma imkânı vardı. Üstelik Araplardan yararlanacağımız birçok bilimlerin bulunduğunu ileri sürenlere karşı, her şeyimizde Arap egemenliği altında kalmanın verdiği bir başkaldırı duygusu ile Türkçeyi ve Türklüğü savunmaktan geri durmamıştım. Ama Meşrutiyet gelir gelmez olaylar bizi Türk olduğumuzu unutmuş görmeye başladı"* (Semiz, 2016).

Bu doğrultuda Azınlıklar, düşüncelerini kurdukları derneklerin programlarında açıkça ifade etmekten kaçınmadılar. Meşrutiyetin ilanından sonra, daha fazla hak elde etmek amacıyla Ayan Meclisi'nin kaldırılması ve ülke genelinde merkezîyetçi olmayan bir yönetim talep ettiler. Anayasa hükümlerinde yer alan Türkçenin devlet dairelerinde kullanılması, Parlamento'da Türkçe konuşma zorunluluğu gibi maddelerden vazgeçilmesini istediler. Ayrıca, azınlık dillerinden dilekçelerin devlet dairelerinde kabul edilmesi talebinde bulundular. İttihat ve Terakki'nin Türkçe eğitimi konusundaki çabalarına rağmen, azınlıklar daha önce elde ettikleri hakların korunmasını istediler. Ancak, kurdukları derneklerin savunduğu tezler, sadece haklarını korumakla kalmayıp, ayrılıkçı talepleri de içermekteydi (Akşin, 1998: 142). Azınlık milletvekilleri, İttihat ve Terakki'yi Türkçülükle suçladılar ve partiye, devletin birliğini korumak yerine Türk milliyetçiliği propagandası yapmakla itham ettiler (Eşki, 2022). Meşrutiyet döneminin başlamasıyla birlikte özellikle gayrimüslim topluluklar, İttihat ve Terakki'ye ve Osmanlı Devleti'ne yönelik eleştirilerini artırdılar (Kasım, 1986: 23). Örneğin, Rum milletvekili Boşo Efendi, "Artık Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım" diyerek Osmanlı Devleti etrafında yeniden birleşme düşüncelerini dile getirdi (Yalçın, 176: 23). Diğer gayrimüslim milletvekilleri ise Boşo Efendi kadar cesur olmasa da genellikle aynı duyguları paylaştılar ve kendi çıkarları doğrultusunda Patrikhane'nin etrafında bir araya gelmeye çalıştılar.

Bu eleştirilere rağmen, İttihat ve Terakki içinde hala azınlıkların Osmanlı birliği içinde

tutulabileceğine inananlar bulunmaktaydı (Seyfettin, 1977: 43). 1911 yılında, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet etmek amacıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu. İtilafçıların temel amacı, meşrutiyet öncesindeki düzene geri dönmektir. Osmanlı'da 1908 yılında başlayan özgürlük ve hoşgörü ortamı, zamanla giderek sert muhalefet eğilimlerine doğru evrim geçirdi. Siyasi partiler arasındaki düşmanlık ve rekabet, demokrasiye zarar verdi. 1912'de gerçekleştirilen seçimler ve 1913'teki Bab-ı Ali Baskını, demokratik sürece zarar verdi. Bu gelişmeler, İttihat ve Terakki'yi tek parti konumuna getirdi ve parti 1918'e kadar tek parti iktidarı olarak varlığını sürdürdü (Haytaoğlu, 1997: 47).

Dönemin bir başka önemli demokratik olaylarından biri de Sopalı Seçimler olarak da bilinen 1912 Osmanlı Genel Seçimleridir (Kansu, 2016). Seçimden kısa bir süre önce İstanbul'daki bir mebusluk boş kontenjan için seçimlere giren İttihat ve Terakki Partisi, 1 oy farkla seçimi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na kaybedince özgüven kaybına uğramış, İttihatçıların devrinin biterek yerine yeni bir kuruluşun geçeceği bir gelişme olarak algılanmıştır (Aksoy, 2017). Bu gelişmelerin ardından İttihat ve Terakki üyeleri hükümeti kaybetmemek adına farklı propagandalar yapmışlar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı sindirmek adına bazı girişimlerde bulunmuşlardır (Birinci, 2012: 56). Bu sebeple Türk demokrasi tarihinin ilk erken genel seçimi olan 1912 Osmanlı Genel Seçimleri öne alınmış ve muhalefet taraftarları basın yoluyla eleştirilmiş ve kimi zaman da zor ve şiddet kullanılmıştır. Bu yüzden de bu seçimlere "*Sopalı Seçimler*" adı da verilmiştir (Ahmad, 1999). Yapılan seçim sonrasında İttihat ve Terakki üyeleri seçimi kazanmış ve tam hâkim konumuna gelmiştir. 1912 seçimleri, "eli sopalı seçimler" olarak anılan ve olumsuz etkilere sahip olan bir süreç olsa da, birden fazla siyasi partinin katılım göstermesi, demokrasi bilinci açısından önemli bir adımdır (Kaan, 2021: 354).

Balkan Savaşları ve devamında patlak veren I. Dünya Savaşı, Türkiye'nin milli kimliğini ve ekonomisini güçlendirme çabalarının yoğunlaştığı zaman dilimleri olmuştur (Biçici, 2014:694). Bu süreçlerde, Türk toplumu ekonomik bağımsızlığını sağlama ve milli sermayeyi güçlendirme arayışına girmiştir (Demir, 2007). Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar, yerli sermayenin önemini daha da belirgin hale getirmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin ekonomisi büyük ölçüde yabancı sermayeye dayalıydı ve yerli girişimcilik ihmal edilmişti (Tunaya, 1988). Ancak savaş koşulları, ülkenin kendi ekonomisini güçlendirmesi gerektiği gerçeğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, milli ekonomi anlayışı güçlenmiş ve korumacı ekonomi politikaları benimsenmeye başlanmıştır (Pamuk, 2017: 227). Özellikle savaş yıllarında, Türk iş dünyasının milli kimlikle bütünleşmesi ve ekonomik alanda daha etkin bir rol oynaması önem kazanmıştır (Akşin, 2017: 426). Bu dönemde, devlet destekli olarak yerli girişimcilere teşvikler verilmiş ve milli burjuvazi oluşturulması hedeflenmiştir (Boratav, 2010: 27). İttihat ve Terakki yönetimi, savaş ortamını milli burjuvazi ve yerli sanayi oluşturma fırsatı olarak görmüştür (Akkuş, 2008: 123).

1913 yılında yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu da bu çabaların bir sonucudur (Pamuk, 2017: 227). Bu yasa, yerli sanayinin gelişmesini teşvik etmek için çıkarılmış ve yerli sermayeye devlet desteği sağlanmıştır (Akşin, 2018: 81). İttihat ve Terakki yönetimi, dış ticaret politikasını değiştirerek kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamış ve koruyucu bir ekonomi politikası izlemiştir (Pamuk, 2014: 164). Böylelikle, Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarından faydalanılarak milli ekonomi politikası uygulanmıştır. Bu politika, devletin ekonomik faaliyetlerini milli çıkarlara uygun olarak şekillendirmeyi amaçlamıştır (Toprak, 1995: 7). Bahsedilen bu adımlar Türk milliyetçiliğinin sadece yönetsel olarak ele alınmadığını aynı zamanda da ileri de Mustafa Kemal Atatürk'ün de Devletçilik ilkesiyle uyguladığı gibi ekonomi ve sosyal yaşantıları da içine alan geniş bir bakış açısı haline getirilmeye çalışıldığı ifade edilebilir (Aysan, 1986).

Türk Ocakları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif olduğu yıllarda kurulan önceleri siyasi alana nüfuz etmeyen ama daha sonraları birçok alanda kendisini gösteren bir oluşum olarak kurulmuştur (Cansever, 1954). Osmanlılık karşıtı ve Türk milliyetçiliğinin savunucusu olan bu topluluk Türkçülüğün kültürel sahadan siyasi sahaya yönelmesini sağlamıştır (Türk Yurdu, 1960). Bu yönüyle bakış açısı olarak İttihat ve Terakki ile benzer özellikler taşısa da özerk yapısını uzun yıllar korumuş daha sonraları Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ile Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlanmıştır (Tanyol, 1953).

Bu ilerlemeler neticesinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş dinamiği ve

yönetim felsefesi Türk Milliyetçiliği olmuştur (Bayraktutan,1996). Milletimizin adı artık "Türk milleti" olarak kabul edilmiş ve bu, Osmanlı milleti, Anadolu milleti veya Türkiye toplumu gibi farklı tanımlamaların yerini almıştır. 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan bir değişiklikle, 1924 Anayasası'nın 2. maddesine devletin nitelikleri arasına "Türkiye Cumhuriyeti Cumhuriyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçıdır" ifadesi eklenmiştir. Bu durum, devletin temel değer ve ilkeleri arasında milliyetçiliğin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (Çetin, 2023).

Sonuç

Türk Milliyetçiliği'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve bu ekseninde demokratikleşme çabalarıyla eş zamanlı olarak gelişmeye başladığı söylenebilir. Demokratikleşme döneminde, imparatorluğun içindeki farklı etnik ve dini gruplar arasındaki gerilimler artarken, ortak bir milli kimlik ve gelecek kaygısı duygusu ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin İslam'ı temel referans olarak benimsemesi, Türk Milliyetçiliğinin oluşumunu geciktiren temel referans noktalarından bir tanesidir. Çünkü Müslüman Osmanlılar, devletin ekonomi, siyaset, askeriye ve hukuk gibi temel unsurlarında İslami prensiplere dayalı bir yönetim anlayışını savunmuşlardır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısının ve hukuk sisteminin İslam'ın etkisi altında şekillenmesine yol açmıştır. Bu durum da idare ve işleyişin milli temelli değil dini temelli bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Genç Osmanlılar (Jön Türkler) döneminde ise liberal politikalara karşı durularak Osmanlılık ve İslamcılık gibi fikirlerle birlik ve bütünlük vurgulanmıştır, ancak bu çabalar pek başarılı olamamıştır. Jön Türkler, öncelikli olarak vatan bütünlüğü ve milletin birliği ideallerine sıkı sıkıya bağlı aydın hareketi olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda, Meşrutiyet gibi halk katılımını sağlayan reformların gerçekleştirilmesinde de önemli bir rol oynamışlardır. Bu dönemde, Jön Türk aydınlarının Osmanlı Devleti'ni ulusal politikalara göre yeniden düzenlenmesi gerektiği düşüncesiyle yürüttükleri çalışmalar, Türk milliyetçiliğinin temellerinin atılması açısından büyük öneme sahiptir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş prensiplerine bakıldığında, herhangi bir köken ayrımı yapılmaksızın Osmanlı bütünlüğünü savunan herkesin cemiyete katılabileceği ifade edilmiştir. Ancak, cemiyetin büyük bir kısmını Müslüman gençler oluşturmada olup, Müslüman üyelerin çoğunluğunun Türk kökenlilerden oluşmasına özen gösterilmiştir. Bu durum, cemiyetin yapısında Türk milliyetçiliği ve İslamiyet'in belirleyici bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, diğer azınlık gruplarının da cemiyete üye olabilmesi için meşrutiyetin tanıdığı haklar çerçevesinde yaşamak ve ülke bütünlüğünü bozmamak şartı aranmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kuruluşundan Balkan Savaşları'na kadar olan dönemde Türkçülük politikası izlememiştir. Ancak, cemiyetin Türkçülük adına attığı en önemli adım, devlet dairelerinde Türkçenin yaygınlaştırılması hususundaki çabaları olmuştur. Bu adımın amacı, devlet işlerinde Türkçenin kullanımını teşvik ederek milli birlik ve bütünlüğü pekiştirmektir. Cemiyet, devleti oluşturan tüm unsurlarla anayasa ve meşrutiyet çerçevesinde bir arada yaşama politikası sürdürmek istediği için diğer alanlarda açıkça bir Türkçülük politikası benimsemedi. Bunun yerine, Osmanlı bütünlüğünü korumak ve devletin işleyişini güçlendirmek amacıyla çeşitli reformlar ve modernleşme çabalarıyla meşgul oldu.

Bu bağlamda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dönemin koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Türk milliyetçiliği ve Türkçülük gibi ideolojilere açıkça bağlı olmasa da, cemiyetin reformist ve modernist politikaları, Türk milli kimliğinin güçlenmesine ve Osmanlı Devleti'nin iç işleyişinin yeniden düzenlenmesine katkıda bulunmuştur.

Sened-i İttifakla temelleri atılan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla devam eden Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme sürecinde, Türk milliyetçiliği ve demokrasi arasındaki ilişki önemli bir odak noktası olmuştur. Türk milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü döneminde şekillenmeye başlamış ve Türk ulusal kimliğinin ön plana çıkmasına öncülük etmiştir. Bu süreçte, Osmanlı Devleti içindeki farklı etnik ve dini grupların varlığı, demokratik reformların gündeme gelmesinde etkili olmuştur.

Demokrasi, Türk milliyetçiliğinin temel taşı olarak kabul edilmiş ve Türkçülük akımıyla sıkı bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Çünkü Türkçü bir anlayışın yönetimde olmasının yegane dayanağı demokrasidir. Bu durumdan ötürü Türk milliyetçileri, demokrasinin Türk ulusal kimliğinin güçlenmesi ve Türk milletinin haklarının korunması açısından hayati önem taşıdığına inanmıştır. Bu nedenle, demokrasi ve milliyetçilik arasındaki uyum ve işbirliği, Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme sürecinde dikkate değer bir rol oynamıştır.

Ancak, demokratikleşme sürecindeki zorluklar ve çatışmalar, demokrasinin Türk milliyetçiliği içinde nasıl bir yer edineceği konusunda çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bazıları, demokrasinin Türk milliyetçiliği ile uyumlu olduğunu savunurken, diğerleri demokrasinin Türk ulusal çıkarlarına zarar verebileceğinden endişe etmiştir.

Sonuç olarak, Türk milliyetçiliği ve demokrasi arasındaki ilişki karmaşık ve çeşitlidir. Ancak, Türk milliyetçiliğinin demokrasiye vurgu yaparak, Türk ulusal kimliğinin güçlenmesini ve Türk milletinin haklarının korunmasını amaçladığı söylenebilir. Bu bağlamda, Türk milliyetçiliği ve demokrasi arasındaki uyum ve işbirliği, Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir rol oynamış ve Türkiye'nin modernleşme yolunda ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

- “Türk Ocağı Tarafından Tertiplenen Seminerler”, Türk Yurdu Şubat 1960, S. 281(11).
- Acar, İ. (2008). *Cumhuriyetin Kurucu Fikri: Türk Milliyetçiliği*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Acar, Ü. (2019). “Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları Ve Günümüze Yansımaları”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(2), 413-424.
- Ahmad, F.(1999). *İttihat Ve Terakki 1908-1914*. Çev., Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akıncı, A. (2014). “Osmanlı Devleti’nde Milli Kimlik İnşasında Okul”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(19), 1-24.
- Akifoğlu, M. (1956). “Ne Düşünmüştük”, *Türk Yurdu*, 252, 516– 521.
- Akkuş, T. (2008). “Bir İktisadi Siyasa Projesi: Millî İktisat Ve Bursa”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16): 119-141.
- Aksoy, N. D. Ve Arslantaş, H., A., (2010) . “Ulus, Ulusçuluk Ve Ulus-Devlet”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 28, 31-39.
- Aksoy, V. (2017). “Yeni Bilgi Ve Belgeler Işığında Trabzon’da 1912 Seçimleri”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 12(23):163-196.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler Ve İttihat Ve Terakki*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Akyüz, Y. (1993). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.
- Antel, S. C. (1999). “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, Komisyon, İstanbul.
- Arat, R. R. (1977). “Karluklar”. *İslam Ansiklopedisi*, C.V1, İstanbul: Meb. Basımevi.
- Aslan, M. A. (2020). “Yerel Yönetimlerde Bir Doğrudan Demokrasi Ve Denetim Aracı: Geri Çağırma Mekanizması”. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2): 172-188.
- Aslan, T. (2010). “Osmanlı Devleti’nin Siyasî Ve İdarî Tarihinde Adalet Ve Müsavat Meselesi”. *Akademik Bakış Dergisi*, 21: 1-20
- Aslan, Z. (2013). “Sened-İ İttifak’ın Ortaya Çıkışı Ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 6(8): 77-91
- Aslantaş, S.(2006). “Sırp İsyanları (1804-1815): Milli Bağımsızlık Hareketi Mi, Burjuva Devrimi Mi, Köylü Ayaklanması Mı?”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 11.
- Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 11. Baskı, Ankara, 2019.

- Avciođlu D. (1990). *Türkiye'nin Düzeni*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydın, C. (2007). *The Politics Of Anti-Westernism In Asia: Vision Of World Order In Pan-Islamic And Panasian Thought*. New York: Columbia University Press.
- Aydoğan, Y. D. D. B. (2003). "Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12).
- Aysan, M.A. (1986). "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (6): 614-44.
- Azizata, F. S. (2023). "Birinci Jön Türk Hareketinde (Genç/Yeni Osmanlılarda) Milli Egemenlik İzleri". *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1): 13-26.
- Baktemur, Z. (2019). "Aydınlanma Çağı Filozoflarına Göre Kadın: Schopenhauer, Kant Ve Rousseau Örneği". *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(18): 1-12.
- Barbak, A. (2018). *Devlet Ve Değişen Güvenlik Anlayışı. Quo Vadis: Kamu Yönetimi*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Bars, M. E. (2017). "Ziya Gökalp Ve Türkçülük Üzerine Bazı Deđerlendirmeler". *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2): 38-51.
- Başcı, G. (2021). "1808 Sened-İ İttifak Ve 1839 Tanzimat Fermanınının 1215 Magna Carta İle Anayasacılık Ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46): 227-242.
- Bayraktutan, Y.(1996). *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik Ve Türk Ocakları*. Ankara: Tc Kültür Bakanlığı.
- Berkes, N. (2006). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Birinci, A. (2012). *Hürriyet Ve İtilâf Fırkası I. Meşrutiyet Devrinde İttihat Ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Biçici, M. (2014). "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Giriş". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3): 693-722.
- Boratav, K. (2010). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Bozgöz, F. (2006). *Arap Milliyetçiliği*. C:2. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Calhoun, J. (1997). *Nationalism*. Buckingham: Open University Press.
- Cansever. H.F. (1954). "Türk Ocağını Meydana Getiren Ana Prensipler I", *Türk Yurdu*.
- Castellan, Georges (1993), *Balkanların Tarihi*. Çev., Ayşegül Yaraman Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çadırcı, M. (1988). *Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)*. *Bellekten*, 52(203): 601-626.
- Çaha, Ö. Ve Guıda, M. (2019) *"İslamcılık", Dünyada Ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Orion.
- Çetin, N. Ve Akçam, H. (2021). "Atasözleri Ve Deyimlerde Bir Gösterge: "Boyun". *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 1 (1): 47-56 .
- Çetin, N. (2023). "Türkiye Cumhuriyeti Devletimizin Kurucu Temel İlkesi: Milliyetçilik". *Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi*, 22: 86-126.
- Dağlar, O. (2011). "I. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908)". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38):141-159

- Demir, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet Dönemi Meclis-İ Mebusan Seçimleri 1908-1914*. İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları.
- Demir, M. (2004). *Büyük Selçuklular Tarihi*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Efe, A. (2006). “Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca’dan Berlin’e”. Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, 19(19): 1-36.
- Emiroğlu, H. (2007) “Fransız Devriminin Osmanlı Devleti Üzerine Etkisi Ve Sonuçları” Muhafazakâr Düşünce / Devrim Iı Muhafazakâr Düşünce, 12: 117-146
- Erdem, C. Ve Eğmir, E. (2020). “Demokrasi Ve Eğitim: Kavramsal Bir İnceleme”. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Tbm'nin 100. Yılı Ve Millî İrade Özel Sayısı: 159-171.
- Erdem, D. Ö. E. (2015). “Jön Türkler'den Cumhuriyet'e Osmanlı-Türk Siyasal Düşüncesi'nde Fransız Etkisi Ve Kuramsal Perspektifler: Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm. Paradoks”. Ekonomi Sosyoloji Ve Politika Dergisi, 11(1): 5-20.
- Ersanlı, B. (2006). *İktidar Ve Tarih, Türkiye'de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınlar.
- Eşki, M. A. (2016). “Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Sürecinde Osmanlı Dışı Unsurların Etkisi; Rusya Örneği”. Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (12): 16-37.
- Eşki, M.A. (2022). *Türk Milliyetçiliği Ve Rusya*. Ankara: İksad Publishing House.
- Gözler K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gülcü, N. (2019). “Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Askeri Okullarını Modernize Etmesi Ve Türk İstiklal Savaşına Etkisi”. Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 9(2): 311-317.
- Gümüşoğlu, H. (2014). *Devlet-İ Aliyye'nin Sonbaharı: Osmanlı Ve Modernleşme*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. Çev., Bican Şahin, Ankara: Adres Yayınları.
- Isakhan, B. Ve Stockwell, S. (2011). *The Secret History Of Democracy*. Londra: Palgrave Macmillan.
- İşçi, Y. (1996). “Eski Türklerde Devlet Ve Demokrasi Anlayışı”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1 (1): 53-62
- İşler, E. (1999). “Voltaire Ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış”. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(5): 48-53
- Kansu, A. (2016). *İttihadcıların Rejim Ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, Çev., Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kasım, M. (1986). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kantar, G. (2019). “Milliyetçilik Anlayışının; Atatürk Dönemi Türk Yönetim Sistemine Yansımaları”. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8(3): 2141-2156.
- Karadağ, A. Ve Yaman, H. (2019). “Üç Farklı Milliyetçilik”. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 9(2): 84-108.
- Karal, E.Z. (1988). *Islahat Fermanı Devri 1856–1861*. Osmanlı Tarihi. C. Vı. Ankara.
- Karaman, M. A. (2018). “Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri”. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi(44): 62-79.
- Karataş A. (2018). “Osmanlı Devleti'nin Anayasal Nitelikli Belgelerinde Demokrasi Söylemlerinin Demokrasi Modelleri Perspektifinden Değerlendirilmesi”. Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches, 4(13): 609-624
- Karpat, K. (2010). *İslam'ın Siyasallaşması*, 4.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Karpat, Kemal, (2014). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim Ve Nüfus*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayadibi, F. (2008). Kaşgarlı Mahmud Ve Divan-I Lügati't-Türk'te Eğitim İle İlgili Kavra. *Journal Of Istanbul University Faculty Of Theology*, (18): 1-22.
- Kızıltan, Y. (2006). "I. Meşrutiyetin İlanı Ve İlk Osmanlı Meclis-İ Mebusanı". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1): 251-272.
- Koca, S. (2016). *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koçak, B. (2019). "Cumhuriyetin Kökenleri: Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi". *İngelem*, 3(5): 207-238.
- Kolasi, K. (2014). *Eleştirel Teori Ve Güvenlik: Kimin İçin Güvenlik? Uluslararası İlişkilerde Güvenlik*. İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık,
- Kökerer, E. B. (2023). "Fransız Ve Alman Ulusçuluk Fikrinin Tarihsel Ve Düşünsel Kaynakları". *Uluslararası İlişkiler Ve Diplomasi*, 5(1): 21-42.
- Köstüklü, N. (2020). "1821 Yunan İsyanı Ve Sultan 2. Mahmud'un Bilinmeyen Bir Fermanı". *Belgi Dergisi*, 2 (19): 2030-2036.
- Kuran, E. (2004). *Türkiye'nin Batululaşması Milli Meseleler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütüoğlu M. S. (1993). *Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Lagarde, A. Michard L. (1970). *XVII Siecle*. Paris: Bordas.
- Levi, B. L. (1970), *Auguste Comte Felsefesi Ve Düşüncesi*. Çev., Z.F. Fındıkoğlu, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan Ve İrfan Erdoğan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onat, H. (2016). *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Otam, Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi, 19 (19): 1-36.
- Seyfettin, Ö. (1977). *Türklük Ülküsü*, İstanbul: Türk Kültürü Yay.
- Önsoy, R. (1986). "Sened-İ İttifak Ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1): 24-37.
- Öz, V. (2021). "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti Ve İstimâletnâmeler". *Edebali İslamiyet Dergisi*, 5(2): 1-18.
- Özbek, S. (2007). "Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2): 147-162.
- Özbey, K. (2022). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sınırın Entelektüel İzlekleri: Namık Kemal, Ziya Gökalp Ve Mehmet Akif Ersoy'da Sınır İmgesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2): 769-782
- Özkırımlı, U.(2015). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özkul, Y. E. (2021). "Osmanlı Devleti'ndeki Güç İlişkileri Üzerinden Sened-İ İttifak'a Dair Bir Değerlendirme". *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 1-15.
- Özlu, B. (2019) "Magna Carta – Sened-İ İttifak Karşılaştırılması" Hukuki Düşünce Akademisi, Erişim Adresi: [https:// Hukukidusunceakademisi.Blogspot.Com/2019/03/Magna-Carta-Sened-İ-İttifak.Html](https://Hukukidusunceakademisi.Blogspot.Com/2019/03/Magna-Carta-Sened-İ-İttifak.Html), (Erişim Tarihi:13.01.2024)
- Özlu, N. (2021). "I. Mahmud Döneminde İstanbul: Kent, İdeoloji Ve Mimari". *Mimarlık Ve Yaşam*, 6(1):199-222.

- Öztürk, S. (2016). “Osmanlı Dönemi Dinî Tercüme Anlayışı Ve Şir’atü’l-İslâm Tercümeleri”. *Studies Of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 6 (10): 44-53.
- Özyurt C.(2007). “Tocqueville’de Demokratik Toplumun Doğası”. *Muhafazakâr Düşünce / Devrim İı Muhafazakâr Düşünce*, 3(12):173-193.
- Paksoy, A. F. (2021). “The Meaning Of The Greek Revolt Of 1821 In Contemporary Turkey”. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7(2): 197-218.
- Palmer, A. (2003). *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu [Bir Çöküşün Tarihi]*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parın, K. (2019). “Erkekliğin Kitabı: “Türk Romanında Erkeklik Ve Milliyetçilik (1908-1923)”. *Söylem Filoloji Dergisi*, 4(2): 586-591.
- Sarıçoban, G. (2019). “Namık Kemal Ve Hürriyet Fikri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2): 515-535.
- Sarımay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi Ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sarımay, Y. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi Ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Say, Ö. (1998), *Millî Devlet Kültürü*. İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- Schnapper, D. (1995), *Yurttaşlar Cemaati, Modern Ulus Fikrine Dair*. Çev., Özlem Okur, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Semiz, Y. (2016). “İttihat Ve Terakki Cemiyeti Ve Türkçülük Politikası”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (35): 217-244.
- Sina, A. (1998). *Jön Türkler Ve İttihat Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi,
- Smith, A. (1999). *Millî Kimlik*. Çev., B. Sina Özenel, İstanbul. İletişim Yayınları.
- Smith, D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. Çev., Derya Kömürcü. İstanbul: Everest Yayınları.
- Somel, S. A. (2019). *Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi (1839 – 1908), İslamlaşma, Otokrasi Ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şen, A. (2013). “Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları”. *Ekev Akademi Dergisi*, 17(57): 477-492.
- Taflıoğlu, M. S. (2012). “Modern Türk Tarihinde Türklerin Müslüman Oluşu”. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4(16): 31-42.
- Tansel, F.A. (2013). *Namık Kemal’in Husûsî Mektupları*. C.1-4. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tanyol, C. (1953). “Cemiyet Ve Cemaat”, *Cumhuriyet*, 18.05. 1953
- Taş, K. Ve Göksüçukur, B. (2019). “Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları Ve Din”. *Dini Araştırmalar*, 22(56). 463-488.
- Tekeli, İ. (1985). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişiklikler*. Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Terzi, M. A. (2015). *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat
- Toprak, Z. (1995). *Türkiye’de Ekonomi Ve Toplum (1908-1950):Millî İktisat- Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tozlu, N. (1991). *Kültür Ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Tunaya, T.F. (1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunç B.(2020). “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri Ve Önemi”, *Karam Dergisi*, 17(67): 657-692.
- Vardar, B. (1985). *Aydınlanma Çağı Fransız Yazını*. Ankara: Kuzey Yayınları,
- Yalçın, H. C. (1936). “On Yılın Hikâyesi”, *Yedi Gün*, 7(176): 22.
- Yesevi, Ç. G. (2012). “Türk Milliyetçiliğinin Evrimi”. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2): 75-85.